

The main factors have been named: the maximum cooperation in this matter of the leaders of industrial facilities with school and family; optimizing the time mode of employment at school, in extracurricular activity, homework and industry – preventing overstrain students; the maximum possible preservation of the staff both in the educational process and in the terms of extracurricular work.

Key words: A. S. Makarenko, production, schooling, Dzerzhinsky commune, the reform of the school, technical school, productive work, communard.

УДК 374[502+61](09)(477.54)

Т. В. Лутаєва

Національний фармацевтичний університет

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКИХ НАУКОВЦІВ-МЕДИКІВ ТА ПРИРОДОДОСЛІДНИКІВ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті визначено та проаналізовано особливості просвітницької діяльності харківських науковців-медиків та природодослідників другої половини XIX – початку XX ст. Серед методів дослідження використано: конкретно-пошуковий; історико-порівняльний; історико-ретроспективний, хронологічний; системний. Автором визначено мету, головні ознаки, основні напрями та засоби просвітницької діяльності представників харківської вищої медико-фармацевтичної школи імперської доби. Досвід просвітницької діяльності харківських науковців може бути зразком для наслідування в освітньому просторі України. Перспектива дослідження полягатиме у вивченні громадсько-просвітницької діяльності науковців-медиків (фармацевтів) у XIX–XX ст.

Ключові слова: просвітницька діяльність, просвітництво, науковець, природодослідник, університет, публічні лекції, наукове товариство, періодичні з'їзди, народна освіта, медико-фармацевтична освіта.

Постановка проблеми. Законом України «Про вищу освіту» [6] одним з основних завдань вищого навчального закладу визначено поширення знань серед населення, підвищення освітнього й культурного рівня громадян, що актуалізує необхідність вивчення регіонального історико-педагогічного досвіду щодо просвітницької діяльності вітчизняних освітян.

Аналіз актуальних досліджень. Слід відзначити, що висвітлення просвітницької діяльності освітян імперської доби, зокрема представників вищої професійної школи, здійснювалось у період сучасності за такими аспектами:

- розробка концептуальних основ просвітницької діяльності освітян (О. Сухомлинська, Б. Тебієв, Н. Фрадкіна та інші);
- визначення педагогічних засад просвітницької діяльності (С. Дмитренко, О. Горчакова та інші);
- конкретизація змісту просвітницької діяльності харківських освітян (С. Лупаренко, С. Наумов, С. Посохов та інші).

Вивчення літератури з теми дослідження свідчить, що просвітницька діяльність харківських науковців-медиків та природодослідників імперської доби залишається малодослідженою.

Мета статті – визначити та проаналізувати особливості просвітницької діяльності харківських науковців-медиків та природодослідників другої половини XIX – початку XX ст.

Методи дослідження – конкретно-пошукові; історико-порівняльний; історико-ретроспективний, хронологічний (з'ясування проблеми в динаміці, у часовій послідовності); системний.

Виклад основного матеріалу. Сучасні науковці ознаками просвітництва визнають прогрес науковий та соціальний, універсалізм, раціоналізм і сцієнтизм, гуманізм та гуманістичне виховання [20].

Вітчизняні дослідники довели, що просвітницькі традиції на Слобожанщині були започатковані ще Г. С. Сковородою у XVIII ст. Базовою для них була сквородинівська доктрина про Софію – Премудрість Божу, яка «констатує блага розмаїтість буття, наділяє ознаками вищої вартості людську індивідуальність» [19, 53].

Ідеал «освіченого громадянина» – свідомого учасника управління державним життям – ствердився серед інтелігенції у другій половині XIX століття, коли на теренах України, що входила до складу Російської імперії, розпочався розвиток капіталістичних відносин та збільшилась кількість людей, які потребували освіти, медичної допомоги, соціальної підтримки. За влучним висловлюванням С. Дмитренко: «Освічена громадськість України усвідомлювала всю глибину прірви й відчуження між собою і неграмотним українським людом. Уже у другій половині XIX століття під впливом історичної традиції та ідеї народності розпочалося національно-культурне відродження українців, яке набрало етнографічних, культурно-освітніх і мовно-літературних форм» [5].

У другій половині XIX ст. популярними стали ідеї К. Д. Ушинського щодо значення жіночої освіти як фундаменту вітчизняної освіти та в цілому організації гуманістичного виховання. Найповніше концепція побудови народної освіти розкрита ним у статті «Про народність у громадському вихованні» (1857 р.) [14].

У період 1861–1881 рр. відбулося визнання положень гуманістичної педагогічної концепції відомого хірурга та педагога М. І. Пирогова серед прогресивної інтелігенції. Популярними стали окреслені Миколою Івановичем гуманістичні принципи педагогіки (самоцінність освіти, її загальнолюдська спрямованість), які були висвітлені у статті «Питання життя» (1856 р.) [1].

Деякі напрями роботи з організації народної освіти були запозичені вітчизняними діячами культури з педагогічної спадщини західноєвропейських просвітиків (Ж. А. Кондорсе М. Грюндтвіга, Д. Стюарта та ін.) [18, 12].

Положення гуманістичних педагогічних концепцій і досвід західноєвропейських освітян щодо організації народної освіти стали підґрунтям просвітницької діяльності вітчизняної інтелігенції досліджуваного періоду.

Історико-педагогічні джерела свідчать, що суто академічне життя викладачів медичного та фізико-математичного факультетів Імператорського Харківського університету (саме на цих факультетах вітчизняні науковці-медики та природодослідники готували майбутніх лікарів і фармацевтів) поєднувалося з активністю щодо прилучення населення до надбань світової та вітчизняної культури, ознайомлення пересічних громадян із новітніми науковими досягненнями, подолання забобонів і невігластва.

Творчо розвинувши ідеї вітчизняних освітян, науковці-медики та природодослідники Імператорського Харківського університету виявляли інтелектуальну активність щодо пошуків шляхів організації народної освіти на основах гуманізму. Так, професор медичного факультету В. Я. Данилевський розглядав боротьбу медиків з соціальними негараздами у контексті підвищення моралі та загальної культури населення. Він зауважував: «...без підйому просвітництва та економічного становища одна медицина не здатна боротися з народними бідуваннями» (переклад автора) [15, 275].

Відомий природодослідник, магістр ботаніки, професор фізико-математичного факультету А. М. Краснов вважав, що «сила держави, – в освіті та розвитку народних мас» [10].

Професор кафедри гігієни Імператорського Харківського університету І. П. Скворцов підготував до видання книгу «Гигиена воспитания и образования» (1906 р.). Він писав про важливість участі інтелігенції в організації просвітницької діяльності: «сучасне життя нам показує, що добробут та благоденство різних держав знаходяться на тій висоті, яка відповідає рівню народної освіти» (переклад автора) [17, 1]. Ірінарх Поліхронієвич дав визначення поняттю «просвітництво» та окреслив правила організації народної освіти. На його думку, зміст просвітництва полягає в намаганні надати людині таку освіту, завдяки якій вона буде знати «що робити» та вміти «діяти» за певних умов життя. Для досягнення означеної мети вчений пропонував ознайомлювати громадян із природою та з природою людини, а також привчати представників широких верств населення застосовувати отримані знання на практиці [17, 8–9].

Харківські науковці-медики та природодослідники усвідомлювали значущість надання інформаційної підтримки всім тим, хто займається самоосвітою, та організації культурного дозвілля для представників нижчих прошарків населення. Вони брали активну участь у роботі Харківської громадської бібліотеки (нині – Харківська Державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка), що діяла в період з 1866 по 1920 роки. Відомо, що з 1906 р. головою правління бібліотеки був професор фізико-математичного факультету О. П. Грузинцев [13, 59].

Зусиллями групи викладачів Імператорського Харківського університету на чолі з професором М. М. Бекетовим у 1869 р. для

поширення освіти серед народу («піднесення морального та розумового рівня простого народу») було засноване Харківське товариство поширення у народі грамотності (далі: Харківське товариство грамотності, ХТГ) [3;7].

За ініціативою фізіолога В. Я. Данилевського при товаристві в 1891 р. було відкрито першу в Харкові безплатну народну читальню. Її справами керував комітет, який разом з В. Я. Данилевським, очолювали професори фізико-математичного факультету, хіміки І. П. Осипов та Г. І. Лагермарк.

В. Я. Данилевський у 1894 р. очолив комітет ХТГ зі створення сільських бібліотек та народних читалень [13, 59].

Харківські науковці-медики та природодослідники були причетними й до просвітницької діяльності створеного на базі ХТГ у 90-і роки XIX ст. пересувного педагогічного музею наочних посібників, що займався не лише експозиційною, але й лекційною роботою.

Під час головування В. Я. Данилевського у ХТГ (1902–1905 рр.) було відкрито значний просвітницький центр у м. Харкові – Народний Будинок Харківського Товариства грамотності (1903 р.). Науковці фізико-математичного та медичного факультетів Харківського університету брали участь у його діяльності. Метою Народного Будинку була організація морального та фізичного відпочинку громадян. З метою зведення приміщення Народного Будинку Харківського товариства грамотності професор В. Данилевський присвятив цій установі доповідь. Ця доповідь була надрукована, а гроші, що надійшли від продажу видання, були направлені на будівництво [2].

Архівні документи містять інформацію про поширення за дорученням В. Я. Данилевського збірки питань («Вопросника») щодо організації Народного Будинку серед компетентних осіб у справі просвітницької діяльності з метою узагальнення їх особистого досвіду. Питання були згруповані у розділи: 1) безкоштовна читальня з бібліотекою; 2) народні читання з «чарівним ліхтарем»; 3) чайна та дешеві столові; 4) народний театр; 5) літературні розваги; 6) музичні розваги; 7) продаж книг та картин; 8) загальноосвітні художні та професійні музеї та виставки, постійні та пересувні; 11) улаштування Народного Будинку [4, 11–18].

Укладачі збірки пропонували звернути особливу увагу на повідомлення про позитивний вплив просвітницьких заходів на представників простого народу (наприклад, зменшення пияцтва) та на відгуки щодо них самого народу. Більшість розділів збірки містила питання про можливість «приписування» певній формі просвітницької діяльності громадсько-виховного значення.

У фондах ДАХО містяться документи, що засвідчують організацію на початку XX ст. правлінням ХТГ на чолі з В. Я. Данилевським розважальних культурно-освітніх заходів у приміщенні Харківської публічної бібліотеки на користь безкоштовних народних читалень Товариства грамотності [3].

На сторінках періодичної преси досліджуваного періоду друкувалась інформація про діяльність санітарного комітету ХТГ. Повідомлялося, що комітет має наглядати за санітарним станом усіх просвітницьких закладів ХТГ, сприяти популяризації гігієни серед тих, хто навчається. Зазначалося, що членом ревізійної комісії комітету у травні 1899 р. був обраний професор Харківського університету, офтальмолог Є. П. Браунштейн [24].

З ювілейного видання про діяльність медичного факультету Харківського університету дізнаємося, що перед представниками санітарного комітету ХТГ із доповідями про досвід влаштування народних шкіл у Німеччині виступав приват-доцент кафедри гігієни Харківського університету В. В. Фавр [12, 281].

Протягом 7–12 червня 1915 р. Народним Будинком Харківського товариства грамотності був проведений з'їзд з питань організації розумних розваг для народу. На сторінках газети «Южный край» повідомлялося, що природознавець В. І. Талієв виступив на з'їзді з доповіддю «Товариство шанувальників природи у справі розумного дозвілля» [24].

З архівних документів дізнаємося, що в Харківському університеті з 1837 р. міністерство фінансів започаткувало «публічні читання з технічних предметів», зокрема з хімії [4, л. 16]. Серед відвідувачів лекцій були особи, які бажали скласти іспит на отримання звання провізора та аптекарського помічника.

Вивчення архівних джерел [3], періодичної преси досліджуваного періоду [22; 24], видань ХТГ [7, 227] дозволяє констатувати, що харківські вчені (В. Я. Данилевський, В. К. Високович, Е. Ф. Беллін, Л. Л. Гіршман, А. М. Краснов, М. І. Светухін, В. Ф. Тимофєєв, В. В. Фавр, І. П. Скворцов, П. П. Прокопенко та ін.) читали публічні лекції з метою поширення в народі корисних знань. У таблиці наведено назви деяких публічних лекцій, проведених науковцями-медиками та природознавцями, зокрема й на користь сільських бібліотек, народних шкіл і читалень ХТГ (див. табл.) [4; 7; 12; 22; 24].

Науково-популярні лекції проводились у приміщеннях міської громадської бібліотеки, клубів, театрів, училищ, шкіл, підготовчих курсів, у богадільнях, читальнях, будинках працьовитості, робітничих будинках, Народних Будинках, притулках, майстернях і заводах, у залі міської Думи, актовій залі університету, лікарнях. В основному лекції проводилися по неділях і тривали зазвичай 2 години [11, 208]. Під час лекцій лектори намагалися пристосуватися до особливостей аудиторії слухачів, аби донести до них необхідну інформацію якомога простіше.

Серед засобів навчання й виховання, що використовувалися під час публічних лекцій найпопулярнішими були такі: чарівний ліхтар (апарат для проєкції зображень); діапозитиви; малюнки й картини, які доповнювали розповіді лекторів і мали різну спрямованість, устаткування для демонстрації дослідів.

За законодавством Російської імперії, для проведення публічних лекцій необхідно було заручитися дозволом губернатора, надавши на розгляд текст лекції та афішу з інформаційним повідомленням про неї.

Таблиця 1

Публічні лекції харківських науковців-медиків та природознавців

ПІБ науковця	Назва лекції	Рік	На чю користь проводилися
1	2	3	4
Лазаревич І.	Про фізичне виховання дітей	1869	народних шкіл м. Харкова
Беллін Е.	Гіпно́тизм та злочинство	1892	ХТГ
Оршанський І.	Про гомеопатію	1892	Харківського товариства дослідників гомеопатії
Осипов І.	Хімія та націоналізм	1893	Харківської громадської бібліотеки
Високович В.	Про новий спосіб лікування дифтериту та інших заразних хвороб	1894	комітету по влаштуванню сільських бібліотек та народних читалень ХТГ
Краснов А.	Про чай Чай та його прийдешнє в Росії	1894	першої безкоштовної народної читальні
Данилевський В.	Про фізичні якості нервової системи та її значення для життя	1896	комітету по влаштуванню сільських бібліотек та народних читалень ХТГ
Скворцов І.	Значення для здоров'я вільного та жилого повітря	1899	ХТГ
Краснов А.	Природа та сільське життя в Південній Японії	1901	зміївської громадської бібліотеки
Прокопенко П.	Про хвороби ока	1904	ХТГ
Чорноусов Є.	Що таке швидка медична допомога	1910	робітничих курсів
Фавр В.	Лекція про холеру	1910	Товариства тверезості
Недригайлов В.	Лекція про туберкульоз	1910	недостатніх курсисток вищих жіночих курсів Товариства працюючих жінок
Алексеев М.	Статеве питання та статеві хвороби у дітей	1910	відділу по боротьбі з дитячою смертністю «Крапля молока»
Данилевський В.	Серце та його значення в розвитку організму	1912	дитячої амбулаторної поліклініки

Просвітницьким центром для трудящих м. Харкова протягом певного періоду були курси для робітників, які діяли з 1896 р. по 1911 р. Упродовж десяти років А. М. Краснов обирався директором та головою педагогічної ради курсів. У 1906 р., завдяки його енергійним діям (назва проведених ним публічних лекцій на користь курсів наведено у табл.), для робітничих курсів було збудовано окремих будинок, до читання лекцій було залучено 52 викладача (більшість із них працювали на курсах безкоштовно), а навчальний процес було забезпечено лабораторною базою, навчальною літературою [9].

Викладачі робітничих курсів виявляли громадянську зрілість і не створювали опозиційних моментів у навчально-виховному процесі – не діяли всупереч офіційній владі, а керувалися ідеєю соціальної користі освіти для народу. Значною мірою цьому сприяла програма навчання, яка в цілому відображала урядові вимоги до змісту середньої освіти.

Слухачі курсів проходили програму середньої школи за чотири роки. Для тих, хто бажав навчатися далі, було відкрито п'ятий клас, де надавалися знання з окремих наук. Плата за навчання складала 35 коп. на місяць. Серед слухачів курсів були представники будь-яких станів, статі, національності та віросповідання, старші 16 років [9].

У процесі дослідження виявлено, що за імперської доби значну роль в організації на Слобожанщині просвітницької діяльності відігравали наукові товариства Імператорського Харківського університету природознавчого та медичного спрямування (товариство дослідників природи, наукової медицини та гігієни, фізико-хімічних наук та ін.), а також наукові товариства, що не підпорядковувались університетській адміністрації (харківське медичне товариство (ХМТ), фармацевтичне товариство, товариство дослідників гомеопатії та ін.). Наукові товариства, виконуючи просвітницьку функцію, формували науковий світогляд молоді, популяризували наукові знання серед працівників медико-фармацевтичної галузі, громадськості.

Обраний головою ХМТ у 1905 р. приват-доцент кафедри лікарської діагностики та пропедевтичної клініки М. І. Свєтухін, у своїй доповіді називає просвітницьку діяльність одним із провідних завдань товариства [23].

Науково-популяризаційна робота названих товариств отримала свій розвиток у різних формах: організації публічних лекцій, видавничій діяльності, здійсненні експедицій, участі у виставковій діяльності, сприянні розвитку жіночої освіти, організації бібліотек.

Заохочуючи прагнення жінок до отримання професійної освіти, науковці-медики та природознавці Харківського університету читали для них лекції з фізіології, хімії, гігієни на публічних курсах, що були організовані Товариством сприяння жіночій сільськогосподарській освіті, Товариством взаємної допомоги учительок та виховательок [16]. Вони також були серед ініціаторів створення Жіночого медичного інституту (1910–1911 рр.) [20].

Сучасні науковці довели, що трибуною для популяризації наукових знань серед вітчизняних фахівців медико-фармацевтичної галузі в досліджуваний період служили з'їзди лікарів, фармацевтів і природничо-наукові з'їзди [8]. З'їзди перейняли на себе функції курсів з підвищення кваліфікації для науковців і практиків медико-фармацевтичного спрямування, для викладачів-природничників, які в умовах нових запитів часу часто-густо опинялися в інформаційному вакуумі. Харківські науковці-медики та природодослідники були активними учасниками наукових з'їздів. Апогеєм їх участі в наукових форумах Російської імперії був 1911 р. У цей рік харківські вчені виступали з доповідями на XI Хірургічному та Терапевтичному з'їздах у Москві, IV Всеросійському з'їзді акушерів і гінекологів та XV Менделєєвському з'їзді в Петербурзі. У роботі останнього взяли участь хіміки Харківського університету. Нарешті, харківські науковці були на I з'їзді спілки російських психіатрів і невропатологів у Москві. Така наукова активність продовжувалася в 1912 і 1913 рр., про що повідомлялося у виданні «Записки Харьковского университета» [21].

Плідна робота харківських учених на періодичних з'їздах сприяла поширенню серед молодих науковців навичок проведення наукових дискусій, постановки та проведення експериментів; дозволяла ознайомитися з природничо-історичними колекціями, фаховими посібниками та приладдям; допомагала позбутися однобічності й обмеженості у викладанні, отримати консультації.

З повідомлень у періодичній пресі дізнаємося, що представники професорсько-викладацького складу медичного та фізико-математичного факультетів Харківського університету також організовували та проводили екскурсії для учасників XII Археологічного з'їзду (серпень 1902 р.) та Педагогічного з'їзду (червень 1916 р.) до Ботанічного саду, закладів Сабурової дачі (психіатричної лікарні) та ХМТ. Екскурсії сприяли поширенню медичних і природничих знань серед освітян [24].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, науковці-медики та природознавці Харківського університету в другій половині XIX – на початку XX ст., успадкувавши просвітницькі традиції та ідеї передових педагогів (Ж. А. Кондорсе, Г. С. Сковороди, М. І. Пирогова, К. Д. Ушинського та ін.), творчо їх розвинули.

Просвітницька діяльність науковців-медиків і природознавців Харківського університету полягала у громадській активності щодо організації народної освіти та науково-популяризаторській роботі серед студентської молоді й інтелігенції. Метою цієї діяльності була перебудова суспільства на більш розумних началах, прогрес науковий і соціальний, організація народної освіти та гуманістичне виховання молоді; головними ознаками – раціоналізм і гуманізм.

Для більш ефективної роботи в напрямі народної освіти та з метою втілення в життя своїх проектів науковці організували мережу просвітницьких закладів для народу та приймали участь у їх діяльності. Серед цих закладів слід назвати такі: міська бібліотека, спеціалізовані товариства (ХТГ), вечірні курси для робітників та позашкільні професійні курси для жінок, народні бібліотеки та читальні, Народні Будинки, Жіночий медичний інститут. Учені проводили публічні лекції та публічні читання, що знайомили населення з корисною інформацією (зокрема зі сфери природознавства та охорони здоров'я). Для формування раціонального світогляду студентської молоді й інтелігенції харківські науковці-медики та природодослідники ініціювали функціонування закладів науково-просвітницького напрямку (наукові товариства).

Участь харківських учених медико-фармацевтичного спрямування в періодичних з'їздах і популяризація діяльності цих з'їздів значно посприяла підвищенню культурного рівня освічених верств населення, створила громадський попит на медичні та природничі знання.

Можна відзначити, що сьогодні, коли в Україні високий професіоналізм, реалістичний світогляд і моральні якості людини справедливо розглядаються як фундаментальні складові прогресу, організація науковою інтелігенцією просвітницької діяльності виходить на передові позиції. Досвід харківських науковців імперської доби щодо просвітницької діяльності може бути імпульсом до формування ціннісних орієнтацій фахівців і зразком для наслідування вітчизняними освітянами. Перспективу дослідження ми вбачаємо в подальшому вивченні громадсько-просвітницької діяльності чільних представників медико-фармацевтичної освіти ХІХ–ХХ ст. з метою обґрунтування напрямів і форм просвітницької діяльності сучасних науковців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горчакова О. А. Гуманістична спрямованість педагогічних поглядів М. І. Пирогова : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. А. Горчакова. – Х. : б. в., 2000. – 20 с.
2. Данилевский В. Я. Народный дом, его задачи и общественное значение. Доклад проф. В. Я. Данилевского. 2-е доп. изд. с приложением «Указателя» по литературе о Народных домах, составленного А. А. Богомолым / В. Я. Данилевский. – Х. : Типография «Работник», 1915. – 60 с.
3. ДАХО. Ф. 200 «Харьковское общество распространения в народе грамотности». Оп. 1, д. 195 «Материалы комиссии по организации и устройству народного дома» 1898 г. (38 л.).
4. ДАХО. Ф. 3 «Канцелярия Харьковского губернатора». Оп. 283, д. 140 (371 л.) ; Оп 284, д. 85 «О разрешении разным учреждениям и лицам чтения лекций в городах Харьковской губернии» (151 л.).
5. Дмитренко С. М. Громадсько-просвітницька діяльність української інтелігенції в Лівобережній Україні другої половини ХІХ століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. М. Дмитренко ; Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ : б. в., 2000. – 17 с.

6. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euroosvita.net/index.php>.
7. Исторический обзор деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности. 1869–1909. – М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1911. – 264 с.
8. Караванська М. Ю. Природничо-наукові з'їзди в історії української науки (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. Наук : 07.00.07 «Історія науки і техніки» / М. Ю. Караванська ; Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України. – К. : б. и., 2006. – 21 с.
9. Краснов А. Н. Десятилетие курсов рабочих при Харьковском городском ремесленном училище / А. Н. Краснов // Южный край. – 1910. – 8 апр.
10. Краснов А. Н. Письма к родителям / А. Н. Краснов. – Южный край. – 1911. – 4, 17 июня.
11. Лупаренко С. Є. Позашкільна освітньо-виховна діяльність Харківського товариства поширення в народі грамотності (1869–1920 рр.) / С. Є. Лупаренко // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Х., 2014. – Вип. № 46. – С. 204–213.
12. Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под. ред. проф. И. П. Скворцова и Д. И. Багалея. – Х. : Изд-во университета, 1905–1906. – 471 с.
13. Наумов С. О. Харківський університет у суспільно-політичному русі другої половини XIX-початку XX ст. / С. О. Наумов, С. І. Посохов // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 56–69.
14. Педагогіка Просвітництва XIX століття // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студентів вузів / О. В. Сухомлинська, Н. П. Дічек, Т. О. Самоплавська ; ред. О. В. Сухомлинська. – У 2 кн. – Кн. 1. : X-XIX ст. – К. : Либідь, 2005. – С. 256–257.
15. Пример служения. Сборник трудов В. Я. Данилевского и материалов его деятельности / сост. О. М. Белецкая. – Харьков : Форт, 2007. – 528 с.
16. Публичные курсы в Харькове // Русская школа: общепедагогический журнал для школы и семьи. – 1902. – Т. 3. – С. 101.
17. Скворцов И. П. Гигиена воспитания и образования / И. П. Скворцов – СПб. : Б. и., 1906. – 82 с.
18. Тебиев Б. К. На рубеже веков: правительственная политика в области образования и общественно-педагогическое движение в России конца XIX – начала XX в. : автореф. дис. ... докт. пед. наук : специальность 13.00.01. «Теория и история педагогики» / Б. К. Тебиев ; АПН СССР, НИИ теории и истории педагогики. – М. : б. и., 1991. – 29 с.
19. Ушкалов Л. В. З історії української літератури XVII-XVIII ст. / Л. В. Ушкалов. – Х. : «Акта», 1999. – 216 с.
20. Фрадкіна Н. В. Просвітницька діяльність інтелігенції на Слобожанщині в кінці XIX – на початку XX століття як феномен культури : автореферат дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.12 «Українознавство» / Н. В. Фрадкіна. – Х. : б.и., 2007. – 24 с. ; Фрадкіна Н. В. Просвітницька діяльність харківського медичного товариства / Н. В. Фрадкіна // Гуманітарний часопис : зб. наук. праць. – Х. : ХАІ, 2012. – № 2. – С. 91–95.
21. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. – Х. : Фоліо, 2004. – 750 с.
22. Харьковские губернские ведомости. – 1894. – 17 ноября.
23. Харьковское медицинское общество. 1861-1911 гг. : очерки его 50-летней деятельности / сост. под ред. С. Н. Игумнова. – Х. : Тип. М. Зильберберга и С-вья, 1913. – 23 с.

24. Южный край. – 1897. – 28 ноября, 6-8 декабря; 1889. – 9 февраля, 18 мая; 1915. – 9 июня; 1916 – 7-10 июня.

РЕЗЮМЕ

Лутаева Т. В. Просветительская деятельность харьковских ученых-медиков и естествоиспытателей: историко-педагогический аспект.

В статье определены и проанализированы особенности просветительской деятельности харьковских ученых-медиков и естествоиспытателей 2-й пол. XIX – начала XX вв. Среди методов исследования были названы: конкретно-поисковые, историко-сравнительный, историко-ретроспективный, хронологический, системный. Автором определены цели, признаки, направления просветительской деятельности харьковских ученых имперской эпохи. Указано, что опыт просветительской деятельности харьковских ученых может быть образцом для подражания в образовательном пространстве Украины. Перспектива исследования заключается в изучении общественно-просветительской деятельности ученых-медиков (фармацевтов) в XIX – XX вв.

Ключевые слова: просветительская деятельность, просвещение, ученый-медик, Харьковский университет, естествоиспытатель, публичные лекции, научное общество, периодические съезды, народное образование, медико-фармацевтическое образование.

SUMMARY

Lutaieva T. Enlightenment activity of the Kharkiv medical and natural scientists: historical and pedagogical aspect.

In the article the enlightenment activity of the Kharkiv medical and natural scientists in the second half of the 19-th – early 20-th centuries has been analyzed. The research methods have been mentioned: specifically retrieval, historical and comparative, historical and retrospective, chronological, systemic.

The author of the article has proved that the public activity for the organization of extracurricular education among different segments of the population and scientific and promotional work among the students and intellectuals was the content of the enlightenment activity of medical scientists and naturalists of Kharkiv University in the second half of the 19-th – early 20-th centuries.

The article outlines the purpose of the enlightenment activity: reorganization of the society, organization of public education and humanistic education of the youth. It has been noted that the rationalism and humanism were the basic features of the enlightenment activity. The article highlights the basic directions of the enlightenment activity of the representatives of higher medical and pharmaceutical school: organization and participation in the network of extracurricular educational institutions for people and in scientific societies, holding public lectures (from the sphere of science and health care); popularization of scientific knowledge due to the participating in the congresses of doctors and naturalists. The means of public training and education have been outlined: the magic lantern (device for projecting images); transparencies; drawings and paintings, equipment for demonstration of experiments.

It has been accented that the participation of Kharkiv medical scientists and naturalists in the scientific congresses significantly contributed to raising of the cultural level of educated population, created a public demand for medical and natural knowledge.

The experience of the Kharkiv scientists' enlightenment activity during the imperial period can be considered as a model for modern intelligentsia and regarded as the impulse to formation of the specialists' value orientations.

For the research perspective, we see further wide study of the social and enlightenment activity of the leading representatives of medical and pharmaceutical education during the 19-th and 20-th centuries.

Key words: *enlightenment activity, Enlightenment, higher medical and pharmaceutical education, a medical scientist, a naturalist, Kharkiv University, public lectures, periodic congresses, public education, scientific society.*

УДК 37.013.43Онацький(477.52)(09)

А. М. Никифоров

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

СВОЄРІДНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НИКАНОРА ОНАЦЬКОГО

У статті розглядається своєрідність педагогічно-просвітницької діяльності Никанора Онацького в змісті краєзнавчої педагогіки. Основна увага приділена автором умовам формування світоглядної позиції педагога-художника; розглянуті основні віхи його життєвого шляху для визначення соціально-політичних умов, особливостей родинного виховання, навчання у визначних художників, спілкування з видатними особистостями, що дали змогу реалізуватися як діячеві освіти і культури Слобожанщини і крізь призму сформованої цілісної системи поглядів, нести культуру та національні освітні ідеї до народу через такі види діяльності, як: педагогічну; художньо-творчу; громадську; публіцистичну; краєзнавчу.

Ключові слова: *Никанор Онацький, педагогічно-просвітницька діяльність, художник-педагог, громадський діяч, краєзнавець.*

Постановка проблеми. Історія України кінця ХІХ-го – першої половини ХХ сторіччя зповнена бурхливими суспільно-політичними подіями та змінами в усіх сферах суспільного життя. Це революція, громадянська війна, ліквідація неграмотності, переслідування прогресивної української інтелігенції. Саме в таких непростих умовах відбувалося становлення світоглядної позиції видатного українського педагога-художника, просвітителя, одного з найяскравіших представників української інтелігенції того часу на Слобідській Україні. Його ім'я довгий час замовчувалось, лише після реабілітації у 1956 році стало можливим дослідження життєвого шляху митця. Саме тому актуальності набуває аналіз творчого та життєвого шляху педагога, краєзнавця, художника, громадського діяча, поета, просвітителя Никанора Онацького, який зробив вагомий внесок у розвиток освіти та культури Слобожанщини, але в минулі десятиліття його здобутки несправедливо замовчувалися.

Аналіз актуальних досліджень. У періодичній, публіцистичній та історико-педагогічній літературі внесок Н. Онацького в розвиток національної культури та мистецтва був високо оцінений науковцями та громадськими діячами. Серед них Г. Петров, В. Граб, Б. Ткаченко – перші дослідники життя та творчості Н. Онацького; пізніше до них приєдналися – В. Звагельський, Г. Ареф'єва, Н. Юрченко, М. Манько, В. Скакун. В останні десятиліття інтерес до особистості Онацького помітно зростає, з'явилася ціла низка статей у періодичних виданнях – Н. Ісипчук, Ю. Лесіної, П. Мудрик, А. Грінки, М. Петренко, Г. Хвостенко, В. Суркова тощо. «Сьогодні все більше даних маємо про життя та діяльність відомого